

Historické prostředí a současná architektura.

Verze 2017

Martin HORÁČEK

ANOTACE: Příspěvek rozebírá pojmy „historické prostředí“ a „současná architektura“ v rozpravě o optimální podobě nové výstavby akcentující památkářská kritéria. Hranice mezi „historickým prostředím“ a jeho teoreticky předpokládaným opakem fakticky neexistují; tato univerzalita prostředí je konfrontována s univerzalitou kultu památek, jak jej předpokládal Alois Riegl, jehož zdůvodnění založené na vnímání hodnoty stáří nicméně vyžaduje korekci s ohledem na lidskou psychologii. Jako problematické a argumentačně slabé se ukazují též snahy definovat specifický „současný“ architektonický jazyk novotvarů; místo toho se doporučuje jazyk propojující univerzální morfogenetická pravidla s regionálními charakteristikami.

1

2

1. Úvod

V roce 2011 věnovaly *Zprávy památkové péče* své třetí číslo tématu Současná architektura a historické město. V hlavním bloku byly otištěny čtyři studie; tři z nich představovaly dopracované příspěvky ze semináře Současná architektura a historické město, který uspořádalo v Olomouci zdejší územní pracoviště Národního památkového ústavu.¹ Martina Mertová ve svém článku kritizovala koncepční i estetickou nevýraznost tzv. „památkářské architektury“,² Richard Biegel a Martin Strakoš sumarizovali intervence do městských center Prahy³ a Ostravy⁴ po roce 1989 a já jsem se na příkladu nového Muzea Akropole v Athénách pokusil jednak poukázat na sporné momenty diskuse o novostavbách v tzv. historickém prostředí, jednak odvodit její inspirativní řešení založené na poznatcích ekologie a systémové teorie.⁵ Na tento text bych nyní rád navázal, a to detailnější analýzou dvou pojmů z titulu, totiž „historického prostředí“ a „současné architektury“. Také v tomto případě půjde o dopracování tezí z přednášky, jež tentokrát zazněla v Brně 22. září 2016 v rámci odborně metodického

dne Současná architektura a historické prostředí: limity, možnosti, východiska, organizovaného opět Národním památkovým ústavem.

Hojná účast i živá diskuse na této akci znamenají samy o sobě důkaz, že jde o permanentně aktuální a neuzavřené téma. Pokud jde o motivaci k jeho opětovnému teoretickému promýšlení, lze vedle poptávky z profesionální památkářské obce po příručím návodu (resp. metodice) jmenovat činitele s obecnějším rozsahem i významem. Předně, počet obyvatel planety se od roku 2011 do června 2017 zvýšil přibližně o 400 milionů, což nutně vede k zvýšenému tlaku na exploataci existujících struktur. V roce 2011 jsme netušili, jak drastické ztráty historické stavební tkáně nastanou vinou válečných konfliktů, ideologického purismu i čirého vandalizmu v kolébce civilizace Starého světa, v někdejší Mezopotámii a na Blízkém východě. Většina z nás také nevěděla, že (a nakolik) nové výškové dominanty změní zdánlivě dobře hlídaná panoramata evropských kulturních center (Turín, Basilej, Sevilla nebo Brno). Světová památkářská obec v posledních letech na jednu stranu inklinuje k podpoře ploš-

Obr. 1. Historické prostředí 1 – Olomouc-Neředín: kdysi se tu nacházel římský vojenský tábor, dnes zde stojí obytný satelit. Foto: Martin Horáček, 2008.

Obr. 2. Historické prostředí 2 – Olomouc, Horní náměstí: křižovatka cest, která začala hrát v osídlení lokality významnější roli o několik set let později než místo na předchozím snímku. Přesto se památková rezervace nachází zde, a nikoli tam. Foto: Martin Horáček, 2011.

■ Poznámky

1 Lucie Ernstová, Seminář Současná architektura a historické město, *Zprávy památkové péče* LXXI, 2011, s. 206–207.

2 Martina Mertová, O polovičatosti památkářské architektury, *Zprávy památkové péče* LXXI, 2011, s. 155–160.

3 Richard Biegel, Současná architektura a „developerský pragmatismus“ v pražské architektuře 1990–2010, *Zprávy památkové péče* LXXI, 2011, s. 161–164.

4 Martin Strakoš, Nová architektura, historické prostředí a Ostrava, *Zprávy památkové péče* LXXI, 2011, s. 165–173.

5 Martin Horáček, Nové muzeum Akropole v Athénách a adaptivní design jako recept na novostavby v historickém prostředí, *Zprávy památkové péče* LXXI, 2011, s. 174–179.

3

4

5

6

Obr. 3. Historické prostředí 3 – cesta z Telnice k Mohyle míru, bojiště u Slavkova 1805. Krajinná památková zóna, navzdory poměrně malému množství hodnotné architektury. Foto: Martin Horáček, 2011.

Obr. 4. Historické prostředí, jehož změny jsou regulovány orgány památkové péče a ochrany přírody: Sintra, někdejší rezidenční město portugalských panovníků, lokalita světového dědictví. Foto: Martin Horáček, 2014.

Obr. 5. Historické prostředí, jehož změny nejsou regulovány orgány památkové péče a ochrany přírody: sídelní kaše mezi Sintrou a Lisabonem, pohled z Maurského hradu v Sintiře. Foto: Martin Horáček, 2014.

Obr. 6. Chcete zachránit brutalistický piece of art, anebo „objekt, který upomíná na minulost“? Drážďany, Kulturpalast, Wolfgang Hänsch a další, 1962–1969. Stavba byla v letech 1992–2007 vystěhovávána a zvažovalo se její odstranění ve prospěch obnovované předválečné podoby městského centra. V roce 2008 však městská rada rozhodla o rekonstrukci na polyfunkční kulturní dům. Proběhla v letech 2013–2017 podle projektu architektonického atelieru von Gerkan, Marg und Partner. Zároveň byla budova započítána mezi kulturní památky. Foto: Martin Horáček, 2013.

né ochrany dochovaného vzhledu sídel („historic urban landscape“),⁶ na druhou stranu, zejména pod vlivem neevropských pohledů na věc, stále hlasitěji vyzdvihuje ochranu tradičních procesů a forem společenské interakce v těchto sídlech nad „pouhou“ ochranu autentické stavební hmoty,⁷ z čehož nezřídka v konkrétních případech rozhodování o změnách vyplývají závažné kolize. Seriózní historiografická inspekce památkové péče ukazuje, že dynamika „konzervačního hnutí“ slábne, oborová diskuse se rozměňuje ve vágnostech s tím, jak rozšiřuje svůj záběr,⁸ a praxe se navzdory přibývajícím množstvím nových výzev, deklarací a chart s mezinárodním dopadem fakticky odehrává formou ad hoc zásahů závislých na momentální konstelaci zainteresovaných osob. Konečně, svůdná moc technologií nabízejících rozšířenou nebo virtuální realitu odvádí pozornost lidí od reality jako takové. Jinak řečeno, lidé zůstávají sice fyzicky situováni v tomto světě, mentálně se však přenášejí do digitální reprezentace vlastního života a věnují zvýšené úsilí právě budování, rozšiřování a v neposlední řadě zkrášlování této reprezentace. Pokud se váš pracovní i soukromý život odehrává primárně „v síti“, ztrácíte zájem o dění mimo ni a váš

koncept toho, co je reálné, a tudíž hodné zájmu, se mění. Památková péče může tomuto trendu částečně vzdorovat tím, že se, pokud to jde, transformuje do jakéhosi subdodavatele nevšedních zážitků pro cestovatele z míst, kde již nezbylo nic k ochraně. Z dlouhodobé perspektivy je ale krajně nejisté, nakolik dokáže soupeřit s tím, co nepochybně nastane, totiž s rozvojem „designu virtuálních světů“, jemuž předvídá budoucnost jeden z nejbystřejších současných myslitelů, izraelský historik Yuval Noah Harari.⁹

■ Poznámky

6 Francesco Bandarin – Ron van Oers, *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*, Chichester 2012.

7 John H. Stubbs – Emily Gunzburger Makaš, *Architectural Conservation in Europe and the Americas*, Chichester 2011. – John H. Stubbs – Robert G. Thomson, *Architectural Conservation in Asia: National Experiences and Practice*, Chichester 2016.

8 Miles Glendinning, *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation – Antiquity to Modernity*, Milton Park 2013.

9 Yuval Noah Harari, The meaning of life in a world without work, *The Guardian*, 8. 5. 2017, dostupné na

7

8

2. Historické prostředí

Co se rozumí „historickým prostředím“? „Ve skutečnosti je dělicí čára mezi tím, co je ‚historické‘ a co není, vnímána stále častěji jako umělá, jelikož každé město sestává z mnoha vrstev, souborů ‚epizod‘, kde je dědictví vnímáno spíše jako tok a mix těchto událostí než jako arbitrární výběr určitých částí definovaných přívlastkem ‚historický‘,“ konstatovali v roce 2012 specialisté z UNESCO.¹⁰ Hovořili sice o městech, jejich tvrzení lze ovšem bez potíží přenést též na venkovská sídla nebo kulturní krajinu (obr. 1, 2, 3). Dotkl jsem se arbitrárnosti výměru „historičnosti“ ve *Zprávách* již ve vzpomínaném článku z roku 2011.¹¹ Nejde ostatně o žádný velký objev, nýbrž o výsledek konfrontace zdravého rozumu s byrokratismem, který potřebuje definovat hranice území, v nichž mají platit regulace, a zároveň chce (možná ještě více) potvrdit statut ostatních území, kde regulace neplatí (obr. 4, 5). Naznačený návrat k celostnímu pohledu na prostředí ze strany památkářských autorit možno jistě přivítat; neobyčejně se tím však komplikuje provádění ochrannářských opatření, jakož i jejich samotné vymezení. Pod „tokem událostí“ si můžeme představit prakticky cokoli – jakoukoli výstavbu, jakoukoli demolici či jakoukoli změnu. Vtáhne-li památkář navíc do úvah specifické lidské činnosti nebo aspekty životního stylu obyvatel lokality, jež by rád zachoval v zájmu udržení jejího tradičního fungování, může se dostat do konfrontací daleko náročnějších na argumentaci, než tomu bylo v případě jednoznačného určení rezervace s příkazy a zákazy platnými například „uvnitř někdejšího hradebního okruhu“.

Ještě jeden trend je třeba zmínit, snažíme-li se pojem „historické prostředí“ naplnit srozumitelným obsahem. Mám na mysli (v některých vlivných zemích prakticky dovršené) plíživé vytěsňování estetické hodnoty z množiny hodnot, jež dohromady vytvářejí „památkovou hodno-

tu“ objektů nebo míst, jež se právě díky ní stávají předmětem zájmu aktivit zahrnovaných pod výměr památkové péče. V čerstvém vydání (2016) jakéhosi programového manifestu památkové péče v Německu, nazvaném *Leitbild Denkmalpflege* a publikovaném paralelně německy, anglicky, turecky a francouzsky, se památka popisuje jako „objekt, který upomíná na minulost a jehož ochrana a údržba je v zájmu společnosti,“ přičemž „historická výpověď, která určuje památkovou hodnotu, nemůže být diferencována na různé úrovně.“¹² O umělecké nebo výtvarné hodnotě tu nepadlo slovo. Jedno z diskusních témat posledního veletrhu památkové péče Denkmal in Lipsku v listopadu 2016 znělo Denkmal sind keine Schönmale! Wie kann die Akzeptanz von Betonbauten der 60/70er Jahre erhöht werden?, tedy Památky nejsou žádné krásopamátky! Jak zvýšit popularitu betonových staveb z 60. a 70. let (obr. 6)?

Pro pojetí historického prostředí je podstatné, že se díky výše zmíněným posunům a tendencím maximálně rozšiřuje, jak co se týče hmotného dědictví v čase a prostoru, tak v záberu nehmotného dědictví, resp. památných či pamětihodných jevů, počínů, zvyků a příhod. Akceptujeme-li maximy „historické výpovědi“, „nediferencovatelnosti“ a „toku událostí“ do slova, ocitneme se v patové pozici, podle které by se mělo všechno a všude chránit a zároveň by bylo možné všechno a všude libovolně měnit. Přepjatý relativismus, nebo, chcete-li, politická korektnost, se v důsledku obrátí rovněž proti těm, kdo je prosazovali v boji s domnělým nepřítelem „diferencující“ památkové péče. Zboření města Most kvůli uhelné sloji bylo bezesporu unikátnější historickou událostí než jeho výstavba, nehledě na to, že si ho v době, kdy se o věci rozhodovalo, jeho obyvatelstvo (dnešním slovníkem „komunita“) spíše přálo, než nepřálo;¹³ představuje však nově formovaná „krajina paměti“ s doly a panelovými sídlišti „historické prostředí“ hodné ochrany, srovná-

Obr. 7, 8. Vyrovná se „nová kvalita“ „staré“? Co kdyby si ochranáři museli vybrat? Banská Bystrica, Námestie SNP a Námestie slobody. Foto: Martin Horáček, 2014.

telné třeba s nedalekým, socialistické dolování přeživším městem Kadaň (obr. 7, 8)? Jak by taková ochrana měla probíhat? Měly by se v zájmu uchování autenticity hmoty chránit původní výtahy v panelákových šachtách ohraničených pletivem a měly by se odborně restaurovat zkřivené okenní rámy bytových jednotek? Měly by se v zájmu uchování autenticity životních procesů snížit dodávky zboží do mosteckých samoobsluh a obnovit (nejlépe s využitím něja-

■ Poznámky

<https://www.theguardian.com/technology/2017/may/08/virtual-reality-religion-robots-sapiens-book>, vyhledáno 16. 6. 2017.

¹⁰ „In fact, the partition between what is ‚historic‘ and what is not is increasingly seen as an artificial one, as every city is densely layered as a series of ‚episodes‘, where heritage is viewed as the flow and mix of these events rather than as an arbitrary selection of some parts defined as ‚historic‘.“ – Bandarin – Oers (pozn. 6), s. 190.

¹¹ Horáček (pozn. 5), s. 176–177.

¹² „Denkmale sind Objekte, die an Vergangenheit erinnern und deren Erhaltung und Pflege im öffentlichen Interesse liegen.“ – „Denkmale sind materielle Zeugnisse der Vergangenheit. Die geschichtliche Aussage, die den Denkmalwert konstituiert, lässt sich nicht klassifizieren.“ – Pro poslední tvrzení srov. jednoznačnější anglický překlad: „The historical significance that constitutes their value cannot be graded in different levels of importance.“ – Markus Harzenetter – Jörg Haspel – Frank Pieter Hesse et al., *Leitbild Denkmalpflege: Zur Standortbestimmung der Denkmalpflege heute*, Wiesbaden 2016, s. 18, 20.

¹³ Matěj Spurný, Herci díla zkázy: Demolice starého Mostu a role památkové péče, *Zprávy památkové péče* LXXVI, 2016, s. 251–264, zde s. 255, 259.

9

10

11

12

Obr. 9–11. *Od monumentu + dokumentu k dokumentu, aneb třikrát skoro totéž.*

Obr. 9. *Detroit, Lafayette Pavilion Apartments, Ludwig Mies van der Rohe, 1956–1958. Vlevo řadové domy rovněž navržené Miesem. Celkem v okrsku nazvaném Lafayette Park v letech 1956–1963 vyrostlo 186 domků a 3 bytové věže podle návrhu Miese van der Rohe – jde tudíž o nejpočetnější existující soubor jeho staveb. Mies do projektu zapojil urbanistu Ludwiga Hilberseimera a krajinářského architekta Alfreda Caldwell. Vzniklo stylově kompaktní a programově nekompromisní modernistické prostředí, navzdory pozdějším změnám dodnes jedno z nejpůsobivějších. V roce 2015 bylo prohlášeno památkovou zónou (National Register of Historic Places). Foto: Martin Horáček, 2016.*

Obr. 10. *Sídlště Brno-Lesná, Viktor Rudiš a další, 1962–1970. Foto: Martin Horáček, 2012.*

Obr. 11. *Severní okraj sídlště Brno-Lesná, zastavovaný od 90. let 20. století. Výškovou dominantu tvoří bytový dům z komplexu zvaného Orion, Martin Rudiš a další, 2007–2008. Foto: Martin Horáček, 2012.*

Obr. 12. *Památka, kterou si našinec hůře zařazuje do vlastní představy historie: Dubaj, dům šajcha Maktouma, 1896, obýván vládnoucí dynastií emirátu do roku 1958, následně opuštěn a ponechán rozpadu. Především z politických důvodů byl magistrátem rekonstruován v roce 1986. Foto: Martin Horáček, 2015.*

kého dotačního titulu) knižní čtvrtky v knihkupectvích? Představovaly by hypoteticky oživené normalizační obyčje (třeba dětské recitační soutěže v ruském jazyce) stejně zajímavý fenomén pro dnešní a budoucí zájemce jako třeba vlčnovská jízda králů? A nebyl by stejně legitimní zájem na ochraně obyčejů následující éry, jako třeba sobotních nájezdů do nákupních center postavených na mostecké periferii? Nestály by potom za „prohlášení“ první domácí hypermarket Globus nebo supermarket Lidl, poněvadž vykazují „funkčnost, racionalitu a novou urbanistickou vizi“¹⁴ a „jsou svědky politiky sociálního blahobytu (...) a ekonomické konjunktury, technologického a vědeckého optimismu“ nepochybně ještě přesvědčivějšími než sídlště, jimž citované atributy připisují jejich obdivovatelé?¹⁵

Předchozí řádky nebudí pokládány za kritiku hnutí za ochranu architektury z posledních dekád, tím méně za kritiku zapojení komunit do oborové debaty. Vybraný příklad zkrátka dobře ilustruje past, do které se můžeme dostat, budeme-li v rétorice „nehmotné“ nadřazovat „hmotnému“ a „dokument“ „monumentu“ (obr. 9, 10, 11).¹⁶ Popularita selfie fotografií a internetových rozhraní umožňujících sdílení osob-

ních profilů potvrzuje jak vnitřní potřebu lidí dokumentovat vlastní životní příběh, tak přesvědčení, že by tato dokumentace mohla ostatní zajímat. Tento zájem se však rovnou mírou nepřenáší na osoby, jež dotčným nejsou osobně blízké a reprezentují jinou „sociální bublinu“, ať už v přítomnosti, nebo v minulosti. To platí rovněž pro celebrity, jejichž osobní příběhy tvoří „dějiny“. Památky na Karla Gotta jsou a budou jistě v našem prostředí hodně populární; památky po Tomáši G. Masarykovi o mnoho méně; osudy Viléma z Rožmberka a jeho stravovací obyčje nepatří k hlavním dů-

■ Poznámky

¹⁴ Matyáš Kracík, *Památková ochrana panelových sídlíšť? Zprávy památkové péče LXXV, 2015, s. 299–306, zde s. 301.*

¹⁵ Eva Novotná, *Poválečná bytová výstavba a památková péče na příkladu Velké Británie a Skandinávie, Zprávy památkové péče LXXV, 2015, s. 307–312, zde s. 307.*

¹⁶ Srov. Josef Štulc, *50 let od založení ICOMOS, Zprávy památkové péče LXXV, 2015, s. 388–392.* – Též můj úvodník k číslu *Zpráv* věnovanému památkám architektury a urbanismu 19. a 20. století: Martin Horáček, *Editorial, Zprávy památkové péče LXXIV, 2014, s. 81.*

13

14

15

16

Obr. 13. Památka, jejíž příběh je většině moderních lidí naprosto cizí, což jim nijak nebrání ocenit její vizuální kvality. Keramická nádoba s dvěma opicemi, 750–1400 po Kristu, kultura Chiriquí (Kostarika a Panama), Detroit Institute of Arts. Foto: Martin Horáček, 2016.

Obr. 14–15. Panorama historické městské krajiny definované barokním stylem, nikoli ovšem výhradně barokní dobou:

Obr. 14. Lisabon, čtvrť Alfama: vlevo věže kostela sv. Vincence za hradbami, Filippo Terzi a další, 1582–1629; vpravo kupole kostela Santa Engrácia, Luís Amoroso Lopes, 1956–1966. Foto: Martin Horáček, 2014.

Obr. 15. Valletta: vlevo kupole karmelitánského kostela, Guzé d'Amato, 1958–1981; uprostřed kostel sv. Augustina, Antonio Cachia, 1765–1785; vpravo katedrála sv. Jana Křtitele, Girolamo Cassar, 1572–1577. Foto: Martin Horáček, 2013.

Obr. 16. Preparovaná a vyladěná barokní památka: Řím, kostel Santi Luca e Martina, Pietro da Cortona, od 1635, plášť apsidy a příčné lodi „uspořádán“ (sistemazione) Gustavem Giovannonim v roce 1932 po demolici přilehlých staveb za účelem obnažení a prezentace antických ruin. Foto: Martin Horáček, 2010.

vodům k návštěvě hradu a zámku v Českém Krumlově a stejně tak neprohlašujeme vesnické památkové zóny proto, abychom v každé z nich zachraňovali a prezentovali důkazy toho, jak se před třemi sty lety spávalo na peci.

Písemně a ústně předávané „dějiny“ představují sdílený příběh, kterému můžete, nebo nemusíte věřit. „Památky“ mohou představovat důkazy tohoto příběhu, ale nikoli samozřejmě, nýbrž pouze proto, že je nám tato souvislost předkládána a my příslušnému výkladu přitakáme. Jestliže historie patří ke konstitutivním faktorům komunitní soudržnosti, dokumentární hodnota má klíčový význam: staví-li Češi svou identitu na boji proti Němcům, chrání kupříkladu tereziánskou pevnost primárně jako památník utrpení způsobeného nepřítelem. Pominou-li důvody k akcentování takového výkladu, například díky politickému usmíření anebo jednoduše proto, že už „je to dávno“, vystoupí do popředí hodnota samotné pevnosti jako jedinečného architektonického díla. Univerzalita „kultu památek“, o které před sto deseti lety snil Alois Riegl,¹⁷ fakticky usiluje o překonání stovek a tisíců partikulárních historií, jež by měly být „památkami“ hmotně dokumentová-

ny. Vnímáme to zřetelněji tehdy, když jsme konfrontováni s „památkou“, jejíž historický ani uměleckohistorický kontext neznáme, a navzdory tomu na nás silně a pozitivně působí, třeba při návštěvě exotické země (obr. 12, 13). Pokud budou v globalizovaném světě 21. století národní historie vyklízet svou pozici v individuálních konceptech situovanosti, jak se to donedávna zdálo, bude třeba, zůstaneme-li u Rieglova slovníku, zdůrazňovat přítomnostní hodnotu památky, nikoli dokumentární, aby se běžná veřejnost s jejím zachováním a přiměřenou údržbou ztotožnila. V tomto ohledu pokládám za neproduktivní zvláštní (sebe)klam lidí, kterým se nepochybně líbí exkluzivní modernistické výtvořky a kteří se domnívají, že získají sympatizanty, zahrnující v neposlední řadě distributory veřejných financí, tím, že nebudou (nespornou) výtvarnou kvalitou předmětných objektů vůbec argumentovat.

■ Poznámky

17 Alois Riegl, *Moderní památková péče* (*Der moderne Denkmalkultus: Sein Wesen und seine Entstehung*, Wien 1903, ed. a překlad Ivo Hlobil – Tomáš Hlobil), Praha 2003.

18

17

19

Obr. 17. *Intenzivní život památek zahradního umění koliduje s konvenčními představami o konzervaci či muzealizaci. Metody jejich profesionální údržby, jakož i způsoby jejich laického prožívání připomínají performativní akcenty vlastní neevropské tradici vnímání historického dědictví a představují též významný podnět pro promyšlení vazeb památkové péče a trvalé udržitelnosti lidské kultury na Zemi. Muzejní vesnice Niedersulz, Dolní Rakousy, předzahrádka domu sedláře z Niedersulzu s trvalkami, letničkami a dvouletkami. Foto: Martin Horáček, 2017.*

Obr. 18. *Londýn – historické prostředí a současná architektura v nestandardní interpretaci: vpravo mrakodrap Centre Point, George Marsh, 1963–1966, od roku 1995 památka druhého stupně. Vlevo (se sloupovým rámcem) kancelářská budova 264–267 Tottenham Court Road, Quinlan Terry, 2008–2009. Foto: Martin Horáček, 2012.*

Obr. 19. *Novostavba opakuje řád měřítka okolí i styl sousedních staveb: Hamburk, Peterstrasse, 1969–1984, průčelí na levé straně jsou okopírována ze zaniklých domů z jiných ulic města (Fritz Pahlke), domy na pravé straně jsou rekonstruované. Foto: Martin Horáček, 2012.*

Univerzalita kultu památek nutně implikuje univerzalitu historického prostředí, kterým se tak stává celý známý svět. Alois Riegl spojoval zmíněnou univerzalitu s „hodnotou stárí“; obávám se ale, že takhle by to mohlo fungovat jen u malého množství lidí, a to ze tří důvodů.

Zprvu, stárí budov nebo předmětů, na rozdíl od stárí vrásčitých lidí, šedivých a kulhavých psů nebo ztrouchnivělých stromů, zpravidla nejde vidět a nejde ho poznat, leda na základě, povězte, nepřímých důkazů, například doprovodných textů nebo vyprávění. Ruina nemusí být tisíciletá, mohla vzniknout včera po výbuchu plynu nebo sesuvu půdy. Kostel v barokním stylu může na světě stát čtyři sta let anebo padesát let (obr. 14, 15). „Starobylé“ monumenty, nad nimiž se dojíme v Římě, jsou v mnoha případech více opečovávané a technologicky modernizované než obvykle využívané bytový fond italské metropole; často jsou ve hmotě tolikrát transformované, že jejich skutečné stárí je vlastně velmi obtížné stanovit (obr. 16).¹⁸ Riegl možná věřil v zákonitý „stylový vývoj“ a spojoval si určitý výtvarný slovník se specifickou periodou; nicméně samotná jeho eklektická současnost usvědčovala takový pohled z omylu.

Zadruhé, pokud se lidé zamýšlejí nad plynutím času a „stárím“ jako důkazem tohoto rozměru existence, zpravidla tak činí – opět – v konfrontaci s osudem živých bytostí ve své blízkosti: stárnou mí rodiče, rostou děti, přátelé začali nepříjemně často docházet k lékaři, uschl strom kdysi vysazený dědečkem. Jakási metafyzická pravdivost fenoménu stárí se projeví daleko intenzivněji, když naleznu šedivý vlas na hlavě, kde se dosud žádný nenacházel, než když uvidím v muzeu torzo sochy, o které mě průvodce poučí, že zobrazovala toho nebo onoho vladaře toho či onoho zaniklého státu. Shelleyho verše o Ozymandiasovi, králi králů, jehož rozbitá socha upomíná na prchavost sebevětších výkonů, představují romantickou metaforu z pera výjimečného básníka, nikoli statisticky významný důkaz dění v hlavách pozorovatelů památek, ani potvrzení většinové motivace k jejich vyhledávání.

Zatřetí, jeden z pohonů moderní společnosti představuje překonání stárí, zmírnění dopadů

■ Poznámky

18 Alberto M. Racheli, *Restauro a Roma 1870–1990: Architettura e città*, Venezia 1995.

20

21

Obr. 20. Novostavba opakuje řád měřitek okolí, přináší ale (mírně) odlišnou stylizaci skladebných článků: Zadar, Archeologické muzeum, Mladen Kauzlarić, 1964–1972. Foto: Martin Horáček, 2012.

Obr. 21. Washington, DC, Národní muzeum afro-americké historie a kultury, David Adjaye – Philip Freelon, 2009–2016. Vlevo na snímku vládní administrativní budovy, součástí tzv. Federal Triangle: dnešní ministerstvo obchodu (1932, Louis Ayres) a ministerstvo práce (1934, Arthur Brown Jr.). Foto: Martin Horáček, 2015.

jeho průvodních jevů nebo přinejmenším jejich zamaskování.¹⁹ Možná to úplně neplatilo ve středověku; rozhodně tomu tak ale bylo v časech Percyho Bysshe Shelleiho, Aloise Riegla a dnes. Můžeme si o tom myslet cokoli a můžeme karatelsky nabízet památky jako zrcadlo a impuls k civilizačnímu zpomalení. Ve skutečnosti však není reálné, že by se takový argument stal účinným nástrojem památkářské politiky. My lidé žijeme v permanentní přítomnosti; „historické prostředí“, do něhož jsme se narodili, je pro nás prostředím současným a žádným jiným. V tom tkví paradox univerzality „nediferencovatelného“ historického prostředí. „Dokumenty historie“, s nimiž se během pohybu tímto prostředím potkáváme, fakticky nepředstavují pro drtivou většinu z nás „dokumenty historie“, nýbrž alternativu v současnosti. Je prokázáno, že obraz minulosti, pokud se nás osobně netýká, se konstruuje nesnadno a s poměrně značnou subjektivní zátěží.²⁰ Zato, řekněme, „jinakost aktuální reality“ lze mentálně uchopit relativně snadno a hlavně ji lze s vysokou mírou porozumění sdílet. Památnou vesnickou chaloupku bychom mohli vnímat jako vyhynulý druh, předstupeň neorenesančního 4+1 a panelákového 2+1, ale životní pragmatismus k takovému vnímání nenabádá ani ho nepotvrzuje. Vede spíše k jinému vnímání, a to dvojím způsobem: (a) aktivně, jako alternativní variantu obytného prostředí, přesněji, jako použitelný

zdroj inspirace pro řešení téže vlastní potřeby; nebo (b) pasivně, jako zábavnou kuriozitu, jejíž zhlédnutí pro mě znamená odpočinek od vlastních problémů, s tím, že předložená datace fenoménu nepředstavuje primární zdroj zážitku, ale jeho doprovodný, nepřiliš významný činitel (obr. 17). „Historické prostředí“, definované výběrovými soupisy památek a uzavřené v (památkových) rezervacích a skanzenech, jak si ho vysnili modernisté, bylo autoritářské a mělo potvrzovat historický determinismus: zde vizte, co bylo „vývojem“ překonáno. Životní prostředí, které je historické a současné souběžně a nachází se všude bez ohraničení, je krajinou možností, krajinou svobody. Krajinou, jejíž hodnota spočívá v tom, že dokládá, jak se věci dříve měly, ale ještě více v tom, že osvobozuje člověka od diktátu aktuálních tlaků, mód a ideologií. Někoho více, někoho méně, každého jinak. V návaznosti na tento závěr se ptejme, jak by se v takové krajině mělo stavět.

3. Současná architektura

Když v roce 1964 autoři Benátské charty požadovali, aby zásahy nevyhnutelné pro další život památky „nesly znaky naší doby“, zřejmě netušili, jak rozmanitě bude jejich imperativ v následujících dekádách vykládán. Není zde třeba opakovat kritiky jeho zneužívání stoupenci kontrastních novotvarů ani opětovně poukazovat na rozporuplnost představy, podle které „doba“ generuje svoje specifické vizuální „znaky“. ²¹ Zaráží fakt, že ony znaky nikdy, alespoň pokud mi je známo, nebyly definovány kladně, jako vokabulář, který by mohl být použit třeba při kontrole dodržování požadavku. ²² V projekční a památkářské praxi se ujalo obecné vymezení negativní, jak je kupříkladu ještě v roce 2005 formulovalo Vídeňské memorandum UNESCO nazvané Světové dědictví a současná architektura – správa historické městské krajiny: „S ohledem na základní definici (...) by se měl urbanismus, současná architektura i péče

o historickou městskou krajinu vyhýbat všem formám pseudohistorických řešení, která představují zastření historičnosti a soudobosti.“²³

■ Poznámky

19 Yuval Noah Harari, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, London 2016.

20 Srov. Zdeněk Smetánka, *Legenda o Ostojevi*, Praha 2004.

21 Matthew Hardy (ed.), *The Venice Charter Revisited: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century*, Newcastle upon Tyne 2008. – Martin Horáček, INTBAU Benátská deklarace o zachování památek a míst v 21. století: Vítaná redakce Benátské charty, *Zprávy památkové péče* LXVIII, 2008, s. 237–239. – Steven W. Semmes, *The Future of the Past: A Conservation Ethic for Architecture, Urbanism, and Historic Preservation*, New York – London 2009. – Jan Michl, *Funkcionalismus, design, škola, trh: Čtrnáct textů o problémech teorie a praxe moderního designu*, Brno 2012. – Martin Horáček, *Za krásnější svět: Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století*, Brno 2013, s. 170–171. – Richard M. Economakis, From Apologia to Praxis: Three Generations of New Traditional Architects, in: Alireza Sagharhi – Lucien Steil (ed.), *Traditional Architecture: Timeless Building for the Twenty-First Century*, New York 2013, s. 310–316. – Peter Penoyer, Piano plays Harvard, *The New Criterion* XXXIII, 2015, č. 7 (March), s. 9–12.

22 Výjimku představují americké průvodce lokálním stavebním dědictvím, dotažené do současnosti, nereferující ovšem primárně k problematice památkové obnovy. Virginia McAlester – Lee McAlester, *A Field Guide to American Houses*, New York 1992 (a další vydání).

23 „Taking into account the basic definition (...), urban planning, contemporary architecture and preservation of the historic urban landscape should avoid all forms of pseudo-historical design, as they constitute a denial of both the historical and the contemporary alike.“ – Bandarin – Oers (pozn. 6), s. 206. – Česky např. zde: http://www.praha.eu/public/a6/14/75/1597468_387460_UNESCO_Wiener_Memorandum_plus_Durban_Preklad_CZ_2005.pdf, vyhledáno 19. 6. 2017.

22

Obr. 22. Gotika, baroko, art deco a současný pouliční mobiliář: Remeš, Carnegieho knihovna, Max Sainsaulieu, 1921–1927. Foto: Martin Horáček, 2014.

Obr. 23. Remeš, Rue de l'Arbalète, domy z roku 1934 (s třípodlažní nástavbou z roku 2006) a 1925. Foto: Martin Horáček, 2014.

Patrně nejbizarnější důsledek takového opatření představují situace (známé také z českého prostředí), kdy pracovník památkové péče odmítá návrhy architektonických intervencí, které harmonicky zapadají do chráněného prostředí, a přesvědčuje jejich autory, aby něco udělali jinak, než je v místě obvyklé – změnili formát oken, sklon střechy, materiál průčelí nebo profil římsy apod., v obavě před „malebností“ nebo „romantičností“ (rozuměj: „nedostatečnou soudobostí“) výsledku.

Pochopitelně si nemyslím, že by vůbec bylo možné pro kteroukoli dobu napsat gramatiku její výhradní „současné architektury“ (obr. 18). Bylo by ovšem bývalo korektní, kdyby se o to pokusili ti, kdo povinnost dodržovat „znaky naší doby“ vetkli do autoritativních dokumentů památkové péče a vnutili ji zbytku světa. V tomto směru se však zdá být evangelium autorů Benátské charty srozumitelnější než víra autorů Vídeňského memoranda. V 60. letech 20. století totiž modernistická architektura stále vykazovala pozoruhodnou stylovou dynamiku: počínaje 10. lety každá dekáda přinesla nový styl odvozený z malířství nebo objektového umění geometrické abstrakce, a to styl záměrně internacionální (purismus, novou věcnost, moderní klasicismus, brutalismus, high-tech). V takových případech bylo opravdu možné podle použitého tvarosloví poměrně přesně datovat dobu vzniku objektu; „naše doba“ s ohledem na implicitní hrubost všech modernistických architektonických jazyků mohla být relativně snad-

no dešifrovatelná též pro laické oko. Někdy v 80. a 90. letech se však z architektury inovativní tendence začaly vytrácet; to, co se nadále inovuje, jsou technologie, nikoli architektonický jazyk s univerzální ambicí, komplexitou a plasticitou. Nenabízí se tu dostatek místa na analýzu příčin jmenované stagnace – bezesporu k nim patří restrukturalizace architektonického školství i subordinace architektury stavebnímu průmyslu. „Současná architektura“ je úhrnem už zhruba třicet let prakticky stejná, což se v Evropě přihodilo naposledy možná ve 14. století. To platí také pro několik exkluzivních osobních stylů tzv. starchitektů, kteří zásadně poznamenávají mediální obraz toho, co se v architektuře bere za „současné“ (Frank Gehry, Zaha Hadid / Patrik Schumacher, Santiago Calatrava, Daniel Libeskind). Konkrétně český akademický mainstream zakotvil hlavně ve dvou, zdá se, mezigeneračně přitažlivých stylových zdrojích, jakými jsou tvorba Louise Kahna (tzn. americký brutalismus 50. let 20. století) a švýcarský minimalismus 80. let.²⁴ Odvozovat z jejich navzájem sotva rozeznatelných autor-ských amalgámů reference k „naší době“ nejde jinak než na základě pouhé libovůle a s popřením rétoriky vlastní strany.

Nedokáže-li architektura najít zakotvení v čase, měla by je – jakožto prostorové umění logicky – hledat v prostoru. Prostor, který obýváme, není abstraktním konceptem či „zelenou loukou“ očekávající vyplnění vizionářským géniem, nýbrž prostorem modelovaným přírodou a generacemi lidí před námi, „historickým prostředím“. Toto prostředí nějak vypadá a dějiny architektury prokázaly, že jeho permanentní přetváření nemusí probíhat destruktivně, ba dokonce může být – při dodržení vyvinutých a časem prověřených pravidel – dlouhodobým obohacováním. Bylo již poukázáno na teorii adaptivního designu, která nové výstavbě (ved-

23

le šetrného využívání zdrojů) doporučuje hlídat zejména strukturování měřitek a jejich propojení s okolím a která každým rokem stále přesněji zdůvodňuje, proč je toto kritérium zásadní a proč tvořivost daleko více podporuje, než blokuje (obr. 19, 20).²⁵ Nelze přirozeně předvídat, zda si architekti takový přístup většinou osvojí; svou roli přitom sehraje dějinné síly zmíněné v úvodu tohoto článku. Nejdůležitější přitom bude okolnost, zda si jednotlivci na přelidněné planetě dokáží uchovat svůj vztah k ní jako k domovu, o který stojí za to pečovat. Zkušenost posledního století naděje spíše brzdí a nutí přátele památek pracovat se scénáři nejrůznějšího druhu. Navíc jsou neustále nuceni se vracet k tématům, která jako by ani nepatřila do civilizované debaty 21. století. Pořád se kupříkladu vynořuje poptávka po demonstračních architektonických gestech, jež ve jménu pokroku a s kamufláží kultury, ba dokonce respektu k historii, narušují účtyhodné výkony, s nimiž novodobí protagonisté obtížně mohou soupeřit. V letech 2012–2016 tak byl tvarově a materiálově nesourodou novostavbou Národního muzea afro-americké historie a kultury naleptán jeden ze dvou či tří klíčových světových klasicistních urbanistických ansámblů, Národní Mall ve Washingtonu, DC,

■ Poznámky

24 Martin Horáček, Dějiny architektury jako ateliérová disciplína? In: Martin Horáček (ed.), *Architektonické školství – mezi uměním a řemeslem*, Brno 2016, s. 85–101.

25 Martin Horáček (pozn. 5). – Michael W. Mehaffy – Nikos A. Salingaros, *Design for a Living Planet: Settlements, Science, and the Human Future*, Portland 2015. – Nikos A. Salingaros, *Sjednocená teorie architektury: Forma, jazyk, komplexita (Unified Architectural Theory: Form, Language, Complexity)*, Kathmandu 2013, ed. a překlad Martin Horáček, Brno 2017.

24

Obr. 24. Historické prostředí převážně z 20. století, včetně fial katedrály v popředí. Foto: Martin Horáček, 2014.

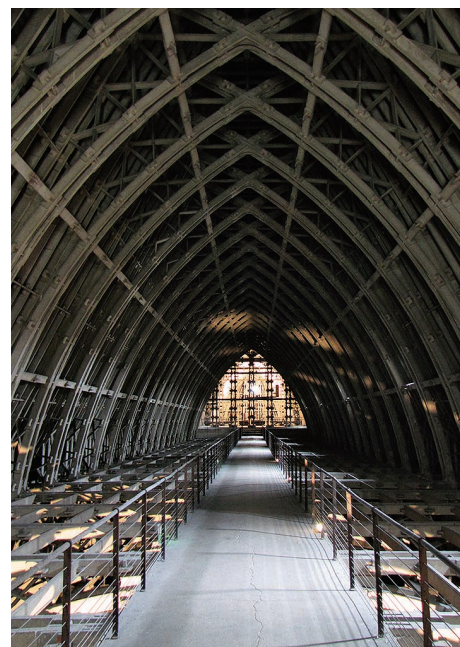
Obr. 25. Remeš, železobetonový krov katedrály Notre-Dame, Henri Deneux, 1924–1938. Technicky novátorská konstrukce je stylizována tak, aby v přechodové vrstvě mezi zemí, stavbou a nebem vznikla „ozvěna“ prostorového účinku středověké chrámové lodi. Foto: Martin Horáček, 2014.

kontinuálně budovaný přes dvě staletí v jednotném výtvarném pojetí (obr. 21).

Abychom však nekončili pesimisticky: v českých zemích se celkem hodně ví o spektakulárních obnovách historických jader měst zničených za 2. světové války (od Varšavy po Drážďany), méně známe jsou okolnosti nové výstavby měst poškozených v 1. světové válce. Patří k nim francouzská Remeš. Opakované německé ostřelování vedlo ke zničení osmdesáti procent dosavadních budov, významně poškozena byla dominanta, katedrála Notre-Dame. Z hlediska skloubení principů konzervace, rekonstrukce, selekce a adaptace dědictví a integrace nového uměleckého postoje představuje obnova Remeše mimořádně poučný příklad nakládání s „historickým prostředím“. Zatímco třeba Auguste Rodin požadoval ponechat ruiny města coby protiválečné memento (srovnejme s pozdější situací Drážďan), většina občanů hlasovala pro jeho obnovení. Dostalo se jim podpory z USA, politické osobně od prezidenta Woodrowa Wilsona, finanční od miliardářů Carnegieho a Rockefellera a tvůrčí od urbanisty George Burdetta Forda, jenž navrhl velkorysý plán, zahrnující pečlivou rekonstrukci vybra-

ných památek, zejména kostelů, volnou obnovu městské tkáně s novými, ale shodně vysokými domy, rozšířeními, ale stále klikatými ulicemi a s dvěma novými bulváry pointovanými katedrálním průčelím. Periferie za někdejšími hradbami zaplnil prstenec dílem soběstačných zahradních čtvrtí a industriální pás. Většina prací skončila během jedné dekády; v roce 1926 se počet obyvatel Remeše přiblížil předválečnému stavu. Obytné a veřejné budovy ve městě navrhovali domácí francouzští architekti. Celkem se jich zapojilo okolo čtyř set. Byli vybíráni a koordinováni tak, aby reprezentovali různá stylová pojetí a zajistili žádoucí rozmanitost uličních front. Vedle sebe se tak ocitly rekonstruované barokní paláce, Beaux-Arts a secesní domy, tradicionalistické objekty analogické střeoevropskému stylu domoviny a domy ve stylu art deco, na které dnes Remeš láká turisty. Celek představuje mistrovské dílo adaptivního designu (obr. 22, 23, 24). Samotná katedrála dostala nový betonový krov, působivě propojující originální technologii konstrukce s výtvarným jazykem přirozeně blízkým gotickému (obr. 25). Nově vysvěcený chrám byl oslavován jako pomník smíření.²⁶

Případ Remeše ukazuje, že pietu a tvořivost, vzpomínky na minulost a výhledy do budoucnosti, jakož ani umění a ekonomii ve výstavbě nemusíme dávat do protikladu. Málokdo z těch, kdo se tu zastaví kvůli prohlídce katedrály, se dozví, jak rychle toto „historické prostředí“ vyrostlo, jak krátce vlastně existuje a jak „současná“ je jeho architektura oproti tomu, co si pravděpodobně představoval. Je to důležité? Ať už si do remešských zdí promítne-

25

me jakýkoli příběh, anebo z nich jakýkoli příběh vyčteme, zůstává fascinující, živé, krásné město, kam stojí za to se vracet.²⁷

■ Poznámky

26 Miles Glendinning (pozn. 8), s. 194–198. – Olivier Rigaud, *Art Déco Reims*, Paris 2006. – Autor neuveden, *Reconstruction Reims 1919–1930 regard sur les façades*, Reims 2010.

27 Jeden z recenzentů této studie navrhl doplnit Remeš odkazem ke srovnatelnému novějšímu příkladu „záměrného urbanistického navázání na zaniklou paměť místa“ a jmenoval Berlín. Obnova centra německé metropole se vedle rehabilitace městské sítě vyznačuje též pluralitou využitých architektonických jazyků; ty nemodernistické ovšem zůstávají převážně vyhrazeny přesnějším nebo volnějším rekonstrukcím památkového fondu.